

EYLEMLERLE ANLATILAR

DENİZ ZEYREK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Anlatı söylemini çözümlerken gelişim çizgisini aktaran tümceleri incelemek bize anlatı hakkında bir çok şey söyler. Tümcelerin yapı taşlarından olan eylemleri de dikkatle incelemek gerekir. Bu çalışmamızda, yaygın bir anlatı türü olan masallar ele alınacak, ve eylemlerin masal gelişim çizgisine katkıları araştırılacaktır. Burada varacağımız sonuçlar, diğer anlatı türlerinin anlaşılmasına da katkıda bulunur düşüncesindeyiz.

Çalışmanın veri tabanını, Boratav (1969), Günay (1975), ve Korkmaz (1963)'de bulunan 15 civarında Türk masalı oluşturmaktadır. Bu masalların söylemi çeşitli açılardan incelenmiş, ve eylemlerin masala önemli katkılarda bulunduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada Boratav (1969)'da bulunan, daha önce incelemediğimiz bir masal incelenerek eylemlerin anlatıdaki işlevi araştırılacaktır.

Dilbilim Eylemi Nasıl İnceliyor?

Konumuzla doğrudan ilgili olduğu için, önce Aristo'nun düşündüğü, sonra çeşitli dilbilimcilerin (örneğin, Vendler 1967, Dowty 1979, Frawley 1992) geliştirdiği bir sınıflandırmayı özetleyeceğiz. Anlama göre yapılan bu sınıflandırmada, eylemler dörde ayrılır: Durum (İng. "state"), edim (İng. "activity"), bitirme (İng. "achievement") ve tamamlama (İng. "accomplishment").

Durum eylemleri (ya da durumlar), bir etkinliği değil, var olan bir şeyi anlatırlar. Bir değişim içermeyen eylemlerdir: Durumların iç yapısı yoktur; yani çeşitli aşamalardan oluşmazlar, ve başlama ve bitme noktaları içermezler. Örneğin, *bilmek, inanmak, sahip olmak, sevmek*, durum eylemleridir. Diğer üç tür eylem, durum eylemlerinin tersine, bir etkinliği anlatır, ve bir değişikliği içerir. İç yapıları vardır; başlama ve bitiş noktaları eylemin anlamının bir parçasıdır, başlangıçtan sona değişik aşamalar içerirler.

Edim eylemleri, içerdikleri değişikliği en az belli eden eylemlerdir. Bitiş noktası içerirler, ve sürerlidirler; yani, anlattıkları etkinlik son noktaya kadar devam

eder. *Koşmak, yürümek, yüzmek, araba kullanmak* bu sınıfa girer.

Edim eylemlerinin aksine, bitirme ve tamamlama eylemleri hem başlama hem bitiş noktaları içerirler, ve başlangıçtan sona değişik aşamalardan oluşurlar. Bitirme eylemleri tek ve belirgin durum değişikliği içerirler. Sürelik göstermezler. Bu yüzden, yarıda kesilirlerse, anlattıkları etkinlik yine de gerçekleşebilir. Örneğin, *farketmek, bulmak, kaybetmek, ölmek*, bitirme eylemleridir. Tamamlama eylemleri, karmaşık durum değişikliği içeren eylemlerdir. Sürelidirler, ve son durumun belirtilmesi anlamlarının önemli bir parçasıdır. Bu yüzden, yarıda kesilemezler. Yarıda kesilmeleri, eylemin tamamlanmadığını gösterir. *Duvar boyamak, sandalye yapmak, vaaz vermek, daire çizmek*, tamamlama eylemleridir. Son durum bu tür eylemler için önemli olduğundan, basit bir edim eylemi, son durum eklenmesiyle tamamlama eylemine dönüşebilir. Örneğin, *yüzmek* bir edim eylemi iken, *denizde yüzmek* ve *havuzda yüzmek* tamamlama eylemleridir.

Eylemlerin İç Yapısı

Durum eylemleri hep etkilidir. Gerçekleştikleri zaman aralığının dakikalarına kadar yayılırlar. Bir durum bir zaman aralığında doğruysa, bu aralığı oluşturan her dakikada da doğrudur. Örneğin, tümce (1)'de

(1) Dükkanlar bu sabah açıldı.

Dükkanların "açık olma" durumu, *bu sabah* ile tanımlanan zaman aralığında gerçekleşmiştir, ve bu aralığın tüm anları için geçerlidir. Bir başka deyişle bu tümce, dükkanların bu sabah boyunca açık olduğunu söylemektedir.

Edim eylemleri, gerçekleştikleri zaman aralığının her anına yayılmazlar. Örneğin, tümce (2)'de olay,

(2) Dükkanlar bu sabah açıldı.

tümce (1) ile aynı zaman aralığında gerçekleşmekte, ama her ana yayılmamaktadır. Dükkanların bu sabah açıldıkları doğruysa eğer, bütün sabah açıldıkları doğru değildir. Bu tümceye göre, dükkanların açıldığı an, *bu sabah* ile tanımlanan zaman aralığının bir anında gerçekleşmiş ve sona ermiştir.

Bitirme eylemleri de, edim eylemleri gibi, gerçekleştikleri zaman aralığının her anına yayılmazlar. Örneğin, aşağıdaki tümcede,

(3) Kalemimi bu sabah kaybettim.

değişikliğin gerçekleştiği an, *bu sabah* ile belirtilen bir zaman aralığında yer almaktadır. Ancak, bu sabah'ın her anı değişikliğe sahne olmaz. Bitirme eylemleri, yukarıda değindiğimiz gibi, bir süreci eski bir durumdan yeni bir duruma sokar; bu nedenle, durum değişikliği eylemleridir. Örneğin tümce (4)'de,

(4) Bıyığımı kestiğini farkettilim.

bir biliş durumu bir zaman aralığından diğerine farklılık göstermektedir. Aynı biçimde, tümce (3)'de, sahip olma durumu bir zaman aralığından diğerine değişmiştir.

Tamamlama eylemleri, hem edim hem durum değişikliği içerirler. Edim ve değişim, gerçekleştikleri zaman aralığının en kısa anlarına yayılmadığı için, kendileri de yayılmazlar; sınırlı bir zaman diliminde gerçekleştikleri anlaşılır. Örneğin, tümce (5) ve (6)'daki eylemlerle, çizmek ve boyamak işlerinin yapıldığı, ve bir son noktaya gelindiği anlaşılmaktadır; son nokta kavramı hem bir değişikliği hem de işlerin sınırlı bir zaman içinde yapıldığını göstermektedir.

(5) Zeki bir çizgi çizdi.

(6) Meryem duvarı boyadı.

Anlatılarda Zaman

Bu konuya eylemlerin i yapısından çıkararak bir açıklık getirmeye çalışacağız. Bunu yapmadan önce, anlatı incelemesinde çok üzerinde durulan zamanı nasıl anladığımıza açıklık getirelim. Anlatı zamanı, Dowty (1986:45)'de nerilen "Zamanla Söylem Yorumu İlkesi" ne göre (ZASYİ) şöyle açıklanıyor:

Verilen T1, T2 Tn tümcelerinin anlatı söylemi olarak yorumlanması gerekiyorsa,

her tümcenin oluş anı (Ti)¹,

(a) eğer varsa T1'deki zaman zarflarıyla tutarlıdır;

(b) yoksa, bir önceki tümcenin oluş anını (Ti-1) izleyen andır.

Aynı görüşün Dowty'den bağımsız olarak, Labov (1972)'de de savunulduğunu görüyoruz. Anlatı tanımının yapıldığı bu çalışmada, anlatıyı oluşturan tümcelerin, olayların oluşma sırasına göre birbiri ardına dizildiği söylenmiştir (s.359-360). Buna göre, bir tümcedeki olayın oluş anı, ondan hemen önceki tümcenin oluş anını izler.

Anlatıda kullanılan eylemlere bakarak anlatı zamanı hakkında ne söyleyebiliriz? Dowty ve Labov'un görüşlerinden şunu çıkarmak mümkün: Değişiklik içeren eylemler , yani edim, bitirme ve tamamlama eylemleri anlatıda zamanı ileriye götürür. Yukarıda özetlediğimiz gibi, bu eylemlerin, özellikle bitirme ve tamamlama eylemlerinin iç yapısında başlama ve bitiş noktalarının önemi vardır; bunlar çeşitli aşamalarda oluşan, sonu belli olan, ve bu nedenlerle geçicilik özelliğine sahip olan eylemlerdir. Bu tür eylemlerin kullanıldığı tümceler ard arda dizilince, birinin anlattığı zamanın bittiği noktada diğeri başlayacağı için, örtüşen zaman dilimleri olmayacaktır anlatıda. Sonuçta, anlatı zamanı hep ileriye gidecektir.

Bitirme ve Tamamlama Eylemleri ve Anlatı izgişi

Bitirme ve tamamlama eylemleri, bizce, anlatının üzülmesine doğrudan katkıda bulunan noktalarda mutlaka kullanılacaktır. Bunlar, anlatıyı oluşturan ykcklerin dönüm noktaları, yani olayların anlatı kahramanı yararına olacağını kesinlikle ortaya koyan gelişmelerdir. Bitirme ve tamamlama eylemleri ise, bir olayın başladığını, bir durumdan diğerine değişiklik olduğunu, ve/veya amaçlanan son duruma gelindiğini

anlatıklarına göre, anlatı dönüm noktalarını yansıtmaya çok uygun bir iç yapıya sahiptirler. İncelediğimiz masalarda bu görülmektedir.

Örnek olarak, Boratav (1969: 301-305)'dan "Zengin Hamamı" başlıklı masala bakalım. Burada bütün masalı çözümlmek yerine, masalın konumuz için önem taşıyan noktalarına değineceğiz. Ancak, çözümlenmenin nasıl yapıldığını göstermek üzere, masalın birinci öykücüsünü buraya almayı uygun gördük.

Masal, yoksul bir kızın zengin kılığında hamama gitmesini, ve sonunda zengin bir bey ile evlenmesini anlatmaktadır.

Birinci öykücüsün tümceleri aşağıda olduğu gibidir. Her tümcenin yanında, ana tümcede kullanılan eylemin türü (altı çizili sözcükler) belirtilmiştir. Çözümlemede bağımsız tümceler temel alınmış, ayrıca masal kişilerinin konuşmaları inceleme dışında bırakılmıştır.

- a Bir çamaşırcı kadın varmış. (DURUM)
 b Bir gün ona kızı demiş ki: (EDİM)
 "Anne ben hamama gideceğim."
 c Kalkmış gitmiş kız. (EDİM)
 d girmiş hamama (TAMAMLAMA)
 e bir kurnanın başına oturmuş. (EDİM)
 f daha iki tas su dökmeden, usta gelmiş: (EDİM)
 "Kızım, kalk oradan, Padişahın hanımı geldi, o oturacak."
 g demiş. (EDİM)
 h Kız kalkmış (BİTİRME)
 ı başka bir kurnaya oturmuş: (BİTİRME)
 i bu sefer natır gelmiş: (EDİM)
 "Kızım, kalk ordan, falanca Beyin hanımı gelecek oraya."
 j demiş. (EDİM)
 k Hasılı kız böyle böyle dört beş kurna değiştirmiş. (BİTİRME)
 l şurdan burdan su alıp yarım yamalak yıkabilmiş. (EDİM)
 m Çıkmış hamamdan. (EDİM)
 n iki gözü iki çeşme, ağlaya ağlaya eve gelmiş. (TAMAMLAMA)
 o Annesi sormuş: (EDİM)
 "Kızım, ne ağlıyorsun?"
 ö "Anne," demiş kızcağız, (EDİM)
 "ben ille zengin hamamı isterim. Ölürsem ondan sonra öleyim."
 p Ertesi sabah kadın bir konağa çamaşıra gidiyor. (TAMAMLAMA)
 r Çamaşır yıkarken de hep ağlamış. (EDİM)
 s Evin hanımı soruyor: (EDİM)

"Ne o Fatma kadın, neye o kadar üzgünsün?"

"Dün kızım hamama gitti; doğru dürüst yıkanamamış, horlamışlar kızcağızı. Akşamdan beri: 'İlle ben zengin hamamı isterim' diye ağlıyor. Onu düşünüp üzülüyorum."

"A Fatma kadın, ondan kolay ne var? Ben herşeyi hazırlarım, kızınla arabaya

- biner, şanlı şerefli hamama gidersiniz, yıkanırınız."
 - t Hanım hemen kalkmış. (BİTİRME)
 - u sırmalı bir bohça hazırlamış. (TAMAMLAMA)
 - ü içinde altın tas, altın tarak. (DURUM)
 - v Kadına güzel bir elbise giydiriyor. (TAMAMLAMA)
 - y kıza münasip esvaplar da veriyor. (TAMAMLAMA)
 - z Arabayı da hazırlatıyor. (TAMAMLAMA)
 - aa Çamaşırcı kadın arabaya binip evine dönüyor. (TAMAMLAMA)
 - bb Kız da giyiniş kuşanıyor. (BİTİRME)
 - cc Arabaya atlıyorlar, ana kız: (TAMAMLAMA)
 - dd hamamda arabadan iniyorlar. (TAMAMLAMA)
 - ee Bütün tellaklar bunları kapıda karşılıyorlar. (EDİM)
 - ff kollarına girip en güzel kafesi açıyorlar. (TAMAMLAMA)

Bu öykücüğün amaç durumu kızın zengin hamamında yıkanma isteğini gerçekteşirmesi, dönüm noktası ise bu durumun gerçekteşeceğinin artık kesin olarak belli olduğu nokta, yani hanımın kızı ve annesini hamama gitmek üzere hazırlamasıdır (öykücük tanımı ve iç yapısı için Bkz. Beugrande 1980: 256). Bu gelişme, u-z tümceleriyle anlatılmıştır. Bu bölümde dört tamamlama eyleminin kullanılması dikkat çekicidir, ve yukarıda öne sürdüğümüz düşünceyi desteklemektedir: Söylemin çözülmesini sağlayan, bu nedenle dönüm noktası diye adlandırdığımız bölüm, çözülmeye ve amaçlanan duruma gelmeye olanak sağlayan tamamlama eylemleriyle tanımlanmıştır.

Bu öykücüğün sonlarında tamamlama eylemlerinin kullanılmış olması dikkatimizi çeken ikinci bir noktadır. aa-ff tümceleri, ee tümcesi dışında tamamlama eylemleriyle kurulmuştur. Beugrande (1980:256)'ın masal anlatma stratejilerini göz önünde bulundursak, bu durumun açıklamasını yapabiliriz: Bir öykücüğü oluşturan son strateji, belirtilen amaç duruma uyan ya da uymayan bir son durum yaratmaktır. İncelediğimiz öykücükte yaratılan son durum, yani kızın zengin hamamına gitmesi ve itibarla karşılanması, amaç duruma uymaktadır. Bir başka deyişle, arzulanan gerçekteşmiştir. Bu anlam, bir etkinlik ve değişimi içeren ve bir sona ulaşıldığını anlatan tamamlama eylemleriyle verilebilir en etkili bir biçimde. Bu masalda yapılan da bu olmuştur.

Elimizdeki masalın diğer öykücüklerine de bakmalıyız, birinci öykücük için söylediklerimizin desteklendiğini görmek için. İkinci öykücükte yoksul kızın hamamda tanıştığı bir hanımla ahablık etmesi, üçüncü ve son öykücükte ise, tanıştığı hanımı kendi evi diye, hiç tanımadığı bir konağa götürmesi, konağın beyyile tanışması ve onunla evlenmesi anlatılmaktadır.

İkinci öykücüğün amaçlanan sonu, kızın yoksulluğunun farkedilmemesi; dönüm noktasını hazırlayan olaylar da, yoksul kızın hanımla zengin bir kızmış gibi ahab olması, ve annenin gerçeğin ortaya çıkmasından endişe ederek tedirgin olmasıdır. Annenin tedirginliği okurun beklentisini yönlendirmekte, kızın arzusunun yerine gelmeyeceği duygusunu yaratmaktadır. Annenin ve okurun beklentisi

gerçekleşmez; tanıştıkları hanım, kızın ismarladığı çay-kahvenin parasını öder; yani, kızın yoksul olduğu farkedilmez. Aşağıdaki tümceler (gg-hh) bu gelişmeyi anlatmaktadır.

gg Tam hamamcının hesabını görecekler, sonradan gelen hanım cebinden bir altın çıkarıp hamamcıya veriyor. (TAMAMLAMA)

hh kızla annesine para ödetmiyor. (EDİM)

gg tümcesi arzulanan sona ulaşılacağı kesinleştiği olay, ve öykücünün dönüm noktasıdır. Beklediğimiz gibi, bu tümce bir tamamlama eylemi ile kurulmuştur. Ayrıca, bu öykücünün bittiği noktada (ii tümcesi), ikinci öykücünün sonunda olduğu gibi, yine bir tamamlama eylemi kullanılmıştır:

ıı Çıkıyorlar. (EDİM)

ii kapıda bekleyen arabalarına biniyorlar. (TAMAMLAMA)

Üçüncü öykücünün amaçlanan sonu, kızın zengin hanımla tam bir eşitlik sağlamasıdır. Bu sonun kaçınılmaz olduğunu belirten dönüm noktası, jj ve kk tümceleridir. Beklentimiz burada da gerçekleşmekte, ve tamamlama eylemleri kullanılmaktadır:

jj Hemen bir imam çağırıyor bey, (TAMAMLAMA)

kk nikah kıvıltıyor. (TAMAMLAMA)

Bu öykücük ve masal şu tümcelerle bitiyor:

II [Bey] Arabayı, hamam takımlarını veren hanımın bu iyiliğine karşılık, boğanın üstüne bir elmas dal koyuyor, hediye olarak. (TAMAMLAMA)

mm Onlar ermiş muradına. (TAMAMLAMA)

nn biz çıkalım kerevetine. (EDİM)²

Görüldüğü gibi masal, istenen şeyin evlenme ile gerçekleştiğini anlatan mm tümcesi, ve geleneksel masal sonu tekerlemesi olan nn tümcesiyle sona erdirilmiştir. mm tümcesinde kullanılan tamamlama eylemi, beklentimize uygun olarak, öykücük sonunda kullanılmıştır. Son tümcedeki edim eyleminin işlevine gelince. Dowty'nin ZASY'ne göre, nn tümcesinin oluş anı, mm tümcesinin oluş anını izleyen andır. Oysa mm tümcesinde, tamamlama eylemi ile, amaçlanan sonun geldiği söylenmiş, yani anlatı olayları sona erdirilmiştir. O halde, bir sonraki tümce anlatı zamanını ileriye götürecek bir eylem yapısına sahip olmamalıdır. Nitekim, bu son tümcede dilek kipinde bir edim eylemi kullanılarak, anlatı zaman çizgisinin artık ilerlemediği söylenmektedir. Bu son tümce, dilek kipinin kullanılması sonucunda anlatı zamanının dışına çıkmış, böylelikle bir önceki tümcede belirtilen sona katkıda

bulunmuştur. Bir başka deyişle, burada bir edim eyleminin kullanılmasından çok dilek kipinin kullanılması anlatıya katkıda bulunmuştur.

Durum Eylemleri ve Anlatı izgisi

Bu bölümde, durum eylemlerinin anlatı zamanını ileriye götürüp gtrmedikleri ele alınacaktır. Bu soruya dolaylı bir yanıt, Labov (1972), ve Hopper ve Thompson (1980)'da verilmektedir. Labov, anlatılarda "serbest tümcecik" lerden (s.361), yani, anlatı zaman çizgisinin dışına çıkan, ve anlatının her anı için doğru olduğu anlaşılan tmceciklerden söz ediyor. Bu açıklamadan, serbest tümceciklerin durum eylemleri içerdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, verilen bir örnekten İngilizce'de durum edimi olan "bilmek" (know) eylemi kullanılıyor (s.361). Hopper ve Thompson (s. 280-282, 283-284)'ın ard alan tanımından ise, durum eylemlerinin en çok bu bölümde kullanılacağını anlıyoruz. Bilindiği gibi , ard arda oluşan gelişmelerin anlatıldığı olayların oluşturduğu, zamanı ve durum değişikliklerini bildiren temel anlatı çizgisine n alan adı verilmektedir. n alanı destekleyen, genişleten ve yorumlayan bölüm ise, ard alandır. Buna göre: (1) n alanda bitirme ve tamamlama eylemleri, ard alanda ise -- bu bölümde Labov'un serbest tümceciklerinin bulunacağını da düşünmeliyiz -- durum eylemleri sıklıkla kullanılacaktır. (2) Bitirme ve tamamlama eylemleri anlatı zaman çizgisini ileriye götürürken, durum eylemleri bunu yapmayacaktır. Eylemlerin yukarıda yaptığımız anlama dayalı özelliklerinden yola çıkarsak, durum eylemlerinin iç yapıları, ve başlama ve bitiş noktaları olmadığından anlatı zaman çizgisini ileriye gtremediklerini düşünebiliriz; nkn durum eylemleri, diğer eylemlerin anlatıdığı zamanlarla örtüşürler. Bu görüş, literatürde sıklıkla sözü edilen, İngilizce durum eylemlerinin süreklilik görünüşünde olamamalarıyla da desteklenir: Durum eylemleri süreklilik belirteci (İngilizce'de *Yardımcı sözcük+ -ing*) alamazlar, nkn bu belirteç — durum eylemleriyle bağdaşmayan -- bir i durumu anlatır; durum eylemlerinin göstermediği bir geçicilik gösterir.

Yukarıdaki iki sonuca, eylemlerin i yapılarıyla ilgili, daha önce sözünü etmediğimiz bir başka noktadan hareket edersek yine varabiliriz. Edim, bitirme ve tamamlama eylemleri, bir etkinliği, değişikliği, ve sonlu bir eylemi anlattıkları için, bir kılıcıya ve isteme ihtiyaç duyarlar (Bkz. Smith 1983:488-290). Edim, bitirme ve tamamlama işlemi, onları yerine getirecek olan gcl bir kılıcı ve onun istemi olmadan gerçekleştirilemez. Bunun tersine, durum eylemleri bir olayı veya etkinliği anlatmadığı için, onların i yapılarında bu iki öğe önem taşımaz. Sahip oldukları anlam yapısı sayesinde, edim, bitirme ve tamamlama eylemleri anlatıda, bir kişinin etkinliğini, kılıcılığını ve istemini gerektiren noktalarda, yani anlatının üzüldüğü ve zamanın ilerlediği n alanda kullanılacaklardır. Durum eylemleri ise, bu bölümün dışında kalan, kişi ve yer tanımlarının yapıldığı, n alanı destekleyen ve genişleten bölüm olan ard alanda kullanılacaktır (Bkz. Hopper ve Thompson, 1980).

Durum eylemlerinin anlatıdaki işlevleriyle ilgili bir başka görüş, Smith (1983,1986)'de belirtilmiştir: Durum eylemleri, bir taraftan durumun sürmekte olduğunu anlatırken, öte taraftan durumun bir başlangıç noktası olduğunu da

düşündürür (1983:487). Örneğin, aşağıya Smith'den uyarlayarak aldığımız tümcede Meral, gazeteye bakmadan önce kızgın olabileceği gibi, gazeteye bakınca kızmış da olabilir:

(7) Çocuk akşam gazetesini getirdi. Meral başlıklara baktı. Kızgındı. (İng. The boy delivered the evening newspaper. Jeanne looked at the headlines. She was angered.)

Öte yandan, bu tümce Türkçe'de bir bitirme eylemi olan 'kızmak' ile kurulsaydı böyle iki değişik yorum söz konusu olmazdı. Tümcenin (8)'den, Meral'in kızmaya başladığı anın başlıklara baktıktan sonraki an olduğunu anlarınız sadece (bu yorum ZASYI ile de bağdaşmaktadır):

(8) Çocuk akşam gazetesini getirdi. Meral başlıklara baktı. Kızdı. ³

Durum eylemleriyle ilgili benzer bir görüş, Dowty (1986:49-50)'de sunuluyor. Dowty, Smith'in yorumuna katılıyor; buna ek olarak, durum tümcelerini, varsayımsal bir gözlemcinin bize aktardığı gözlemler olarak düşünebileceğimizi; hatta, söylemdeki sıralarının, varsayımsal gözlemci tarafından algılanma sırası olduğunu söylüyor. Bu düşüncelerden yola çıkarak diyebiliriz ki, durum eylemleri bir bitiş anına gönderme yapmamalarına karşın, Smith (1983:488)'in belirttiği gibi, bir başlama noktaları olduğunu düşündürürler, böylece süreçler üzerinde yoğunlaşılmasını sağlayarak zaman çizgisini ileriye götürebilirler.

Bu bölümde sözünü ettiğimiz birinci görüş değil, ikinci görüş Türkçe durum eylemleriyle bağdaşmaktadır. Birinci görüşün Türkçe'ye uygun düşmemesinin önemli bir nedeni, dilimizde süreklilik belirteci -yor'un durum eylemleriyle de kullanılabilmesidir. Birkaç örnekle bunu gösterebiliriz.

(9) Zeynep İngilizce'yi seviyor.

(10) Ayla Allah'a inanıyor.

(11) Bu işi başaracağını biliyor.

(12) Halit sonunda bir eve sahip oluyor.

(13) Hanımefendi bir çorba istiyor.

Süreklilik belirteci, bir eylemin aşamaları, bir başlama noktası olduğunu, ve sınırlı bir zamanda oluştuğunu anlattığına göre, örneklerdeki durum eylemlerine de bu özellikleri yüklüyor olmalı. Böylelikle, örneklerdeki durumların, belirtilmemekle birlikte, bir başlangıç noktaları olduğunu ve hala devam ettiğini anlıyor, fakat ⁴ bunların bir bitiş noktası olduğunu düşünmüyoruz. Türkçe durum eylemlerinin gösterdiği bu anlam esnekliğine dayanarak, yukarıdaki ikinci yorumun dillerdeki durum eylemlerini daha iyi yansıttığını, ve anlatılarda durum eylemlerinin zaman çizgisini yürüttüğü görüşünü desteklediğini söyleyebiliriz.

İkinci olarak, Türkçe'de durum eylemleri, kılıcı ve istem gerektiren şu durumlarda kullanılabilir:

(14) Ali terbiyesizlik etti.

(15) Bebek bugün sessiz durdu.

(16) Çetin komiklik yaptı (ama kimseyi güldüremedi).

Bu tümcelerde söz konusu durumlar, yardımcı eylemler aracılığıyla aşamalı bir iç yapıya kavuşturulmuşlar, kılıcılık ve istem gerektiren edimler olarak yorumlanmışlardır.⁵ Dil bu yoruma olanak sağlıyorsa, anlatılarda kullanılan durum tümceleri de aynı biçimde anlaşılabilir. Sonuçta, durum tümcelerinin anlatı söyleminin çözümlmesine katkısı mümkün olur. (14)-(16) numaralı örnekler dilimizin dilbilgisi kurallarına uyduğu halde, bütün durum eylemlerinin bu biçimde kullanılmadığı da bir gerçektir. Yine de, bu örneklerden ve (9)-(13) numaralı tümcelerden çıkardığımız sonucun, Smith (1983,1986) ve Dowty (1986)'nın önerdiği şu görüşleri desteklediğini düşünüyöruz: Birincisi, durum eylemleri, anlattıkları durumlara edim görünüşünü verebilirler. Örneğin, süreklilik belirteci alabilir, kılıcılık ve istem öğelerini gerektiren durumlarda kullanılabilirler. Buna ek olarak, dilsel bir belirteç olmadığı halde bir başlama noktaları olduğunu düşünmemizi sağlar, ve bir bitiş noktası belirtmedikleri (ve düşündürmedikleri) halde bir süreci vurgularlar. Bu özellikleri nedeniyle, anlatının çözümlmesini sağlayabilirler. İkincisi, anlatılarda durum tümceleri, anlatıldıkları sırada algılanarak, kendilerinden önce gelen tümcenin zamanından hemen sonra yer almış gibi görünürler. Bir önceki tümcenin zamanından daha önce başlamış olabilecekleri mümkün olduğu halde (bkz. tümce 7), bu yorum diğerini etkilemez, ve durum eylemleri, zaman çizgisini ekonomik bir biçimde ileriye götürebilir.

Bir kaç örnekle durum eylemlerinin söyleme katkısını örnekleylebiliriz. Birinci öykücünün n tümcesi iki durum eylemi içeriyor: İki gözü iki çeşme ve ağlaya ağlaya. Bu tümceciklerde, belirtilen durumun bir süreklilik gösterdiğini anlamakla kalmıyor, onların ya kendilerinden önceki tümceden hemen sonra ya da bir süre önce başladıklarını görüyoruz. Bir başka deyişle, kızın iki gözü iki çeşme ağlama durumu, hamamdan çıktıktan (m tümcesi) hemen sonra başlamış olabileceği gibi, kız hamamdayken de başlamış olabilir. Her iki yorum da geçerlidir, ve önemli olan bir başlama noktasını ve bir süreci düşündürmesidir.

Son olarak, üçüncü öykücükteki şu durum eylemlerine bakalım: "Evin içine giriyorlar, bakıyorlar ki, bir koca konak, hizmetçiler, halayıklar, şıra şıra; ama herkes yaşlı gibi. Meğer o evin hanımı ölmüş, o gün kırkıncı günmüş." Bu durum eylemleri, bir taraftan süreçleri vurgularken, diğer taraftan, konağın ve içinde yaşayanların hangi sırada algılandığını, okurun da anlatı olaylarını yeniden yaşarken bu sırayı izlemesinin istendiğini söylüyor dolaylı olarak. Böyle bir sıranın anlatı yapısı için önemli olduğunu, öykücünün dönüm noktasını oluşturan kişinin, konağın beyinin, konakta yaşayan diğer kişilerden olduğuça geç ortaya çıkmasından da anlıyoruz. Kullanılan durum edimlerinin de yardımıyla, önce konağı, sonra içinde yaşayanları, en son olarak beyi algılamamız sağlanıyor. Beyin nasıl biri olduğu okura şu durum eylemleriyle anlatılıyor: "bey de gençmiş ... İyi yürekli birivmiş anlaşılan..." Bu tümceciklerde önemli olan, yine bu durumların bize aktarılış sırası, ve anlatının yürütmesi için önemli olan süreçlerin vurgulanmasıdır.

Eğer bu tümceler Labov'un dediği gibi "serbest tümcecik", yani anlatı zaman çizgisinin dışına çıkarak, anlatının her anı için doğru olan bir anlam içeren

tümcecikler olsaydı, bu noktalarda değil de daha önce söylenmeleri de mümkün ve doğru olurdu. Oysa, bu durumlar bu noktalarda anlatılır ve anlaşılırsa, masal için önem taşımaktadırlar. Kısaca, durum eylemlerini içeren bu tümcelerin bize aktarılmış sırası, ve vurguladıkları süreç anlatının yürümesi ve çözülmesi için önemlidir.

Özet ve Sonuç

Eylemlerin anlam yapısından yola çıkarak tümceleri incelemek, ve bu yolla anlatı çözümlemesi yapmak, anlatı söyleminin kendine özgü çeşitli özelliklerini ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Masal söylemini incelediğimiz bu çalışmada, dönüm noktaları ve öykücük sonlarında bitirme ve tamamlama eylemlerinin ard arda kullanıldığını göstermeğe çalıştık. Söylemin çözülmesi için önemli olan bu noktaların bu tür eylemlerle anlatılmasının nedeni, bu eylemlerin iç yapılarında başlama ve bitiş noktası, bir değişikliği bildirme gücü, ve sınırlılık kavramının bulunmasıdır. Bu anlam özellikleri sayesinde bu eylemler, söylemin çözülmesini ve zamanın ilerlemekte olduğunu anlatabilirler. Öte taraftan, durum eylemleri de, başlangıç noktalarını düşündürdükleri ve süreçleri vurgulama güçleri sayesinde anlatı zaman çizgisini ileriye götürebilirler.

NOTLAR

1. Dowty (1986:45)'de, Reichenbach'dan alınan "gönderme anı" (reference time) terimini kullanılıyor; ancak, bu zamanın anlatılarda, bir tümcede anlatılan olayın olduğu an anlamında kullanıldığı açıklanıyor. Bu yüzden, bu yazıda özgün metinde olduğu gibi "gönderme anı" değil, "oluş anı" kullanılmıştır.
2. ".Çıkalm.." eylemi, gerçekleşmesi istenen bir şeyi belirtmekte, bunu yaparken bir eylem gerçekleştirilmiş olmaktadır. Bu yüzden, nn tümcesi , "söylemek", "demek", "anlatmak" gibi, bir edim olarak değerlendirilmiştir.
3. Smith (1986:488), şu İngilizce tümceyi vermektedir:
The boy delivered the evening newspaper. Jeanne looked at the headlines. She was angered.
Türkçe'de "was angered" ediminin 'kızdırılmıştı' diye kullanılması yanlış olacağı için, "kızgın olmayan bir durumdan kızgın olunan bir duruma" geçişi anlatan 'kızmak' kullanılmıştır.
4. Nitekim, Smith (1983:493)'de verilen, ve durum eylemlerinin süreklilik belirteci ile kullanılabilirliğini gösteren şu İngilizce tümceler, durum eylemlerinin böyle bir esnekliğe yol açtığını söylüyor:
I am hating zoology classes.
Peter is believing in ghosts these days.
She is thinking that she wants to go home.
I'm not doubting your word, but ...
5. Aynı durum, İngilizce için de geçerlidir aslında. Dowty (1979, Smith 1983:490'da) şu örneği vermiştir:
He was being polite.

Ayrıca, aşağıdaki tümceler de durum eylemlerinin kılıcı ve istem ierebildiklerini gösteriyor:

They are being rude.

He is being quiet (Smith 1983:498).

KAYNAKÇA

- Beaugrande, Robert de (1980). *Text, Discourse and Process. Towards a Multidisciplinary Science of Texts*. Norwood, NJ: Ablex.
- Boratav, Pertev Naili (1969). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Dowty, David (1979). *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht: Reidel.
- Dowty, David (1986). "The Effects of Aspectual Class on the Temporal Structure of Discourse: Semantics or Pragmatics?" *Linguistics and Philosophy* 6: 37-61.
- Frawley, William (1992). *Linguistic Semantics*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Gnay, Umay (1975). *Elazığ Masalları*. Erzurum: Atatrk Üniversitesi Basımevi.
- Hopper, J. Paul and Sandra Thompson (1980). "Transitivity in Grammar and Discourse," *Language*, 56: 251-299.
- Korkmaz, Zeynep (1963). *Nevehir ve Yresi Ağızları*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Labov, William (1972). *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Smith, Carlota S.(1983). "A Theory of Aspectual Choice," *Language* 59: 479-501.
- Smith, Carlota S. (1986). "A Speaker-based Approach to Aspect." *Linguistics and Philosophy* 6: 97-115.
- Vendler, Zeno (1967). *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Zeyrek, Deniz (1990). "An Analysis of the Textual Pattern of the Turkish Folktales," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe niversitesi.